

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЛЕКТОРІЙ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ «СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДНИХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ У СТАРШИХ КЛАСАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ» (РУБРИКУ ВЕДЕ ДОКТОР ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК ЖАННА КЛИМЕНКО)

ВИВЧЕННЯ ТВОРУ В КОНТЕКСТАХ БІОГРАФІЇ ПЕРЕКЛАДАЧА ТА ЧАСУ СТВОРЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ

...Кожен перекладач – це, звичайно, індивідуум, індивідуальність, тож очевидно, в перекладі якоюсь мірою відбивається і його особа.

Григорій Кочур

Художницька розмова завжди ведеться про «час» і про «себе».

Марина Новикова

Лекція 18

У процесі вивчення світової літератури вже традиційним стало використання елементів біографічного методу, який передбачає розгляд твору крізь призму біографії письменника. Водночас учителеві світової літератури важливо враховувати і той факт, що в перекладному творі інколи можна відчуті відлуння подій життя, думок і вражень не лише автора оригіналу, а й перекладача. Адже, як зазначає М. Новикова, «в текст вдвляється не знеособлений, безідейний, позаісторичний передатчик інформації, а інтерпретатор. І живе життя оригіналу він не безпристрасно реставрує. І за інтерпретацію береться не з нівідкля, а з живої дійсності власної. Несучи в собі своє століття, свій світ, свою «нефілологічну» біографію» [6, с. 49]. У перекладах багатьох українських тлумачів звучить пульс часу, в якому вони жили, відгомін реальних подій в країні.

З огляду на це доцільно навчати учнів розглядати переклад у контексті біографії перекладача та часу створення перекладу. Зокрема пропонувати їм замислюватись над **особистісними мотивами вибору твору для перекладу, взаємозв'язками між фактами їхнього життя, особливостями національно-культурної ситуації в країні і конкретними перекладацькими рішеннями.** Така робота може бути найбільш ефективною в профільних і академічних класах, однак епізодично до неї слід звертатись також у класах рівня стандарту.

© Клименко Ж. В., 2013

Щоб налаштувати учнів на розгляд перекладу крізь призму названих контекстів, можна запропонувати їм поміркувати над висловами, наведеними в епіграфах до статті, а також славнозвісним твердженням К. Чуковського: «Переклад – це автопортрет перекладача» [12, с. 21].

Доцільно також звернути увагу на те, що «... вибір текстів в українських письменників ніколи не був випадковим. Він завжди відштовхувався від певної мистецької й навіть політичної концепції» [7]. Для багатьох українських тлумачів вибір твору для перекладу був вибором своїх поглядів, переконань, мрій. Часто вони обирали оригінали, в яких звучали проблеми, що ними на той час переймалося українське суспільство. Своїми перекладами прогресивні перекладачі, скуті вимогами тоталітарної системи, прагнули донести до читача наболіле, пробудити в українців патріотичний дух. У книжці «Український художній переклад: між літературою і націєтворенням» М. Стріха зазначає: «...Переклад для українських дисидентів 60-80-х важив більше, ніж переклад, і не мав у російській новітній літературі жодних аналогів. Навіть деякі власні вірші й тексти ув'язнених побратимів, пересилаючи з табору, маскували під «переклади», ставлення до яких цензури було менш прискіпливим» [10, с. 290]. Саме тому переклади досить часто виконували функцію езопівської мови, посередництвом якої тлумачі намагалися спілкуватися з українським читачем в умовах жорсткої цензури.

Яскравим прикладом творів, в яких звучить відлуння біографії перекладача і тогочасної дійсності, є переклади В. Стуса. Наголосити на цьому можна під час вивчення лірики Рільке в 11 класі. Стус переклав близько 70 творів австрійського поета, зокрема повністю славнозвісні «Сонети до Орфея», 66 поезій із «Дуїнезьких елегій», фрагмент вірша «Орфей, Еврідіка, Гермес». Своїми перекладацькими спостереженнями над лірикою Орфея ХХ століття В. Стус поділився в статті «Райнер Марія Рільке».

Слід відзначити, що над більшістю перекладів письменник був змушений працювати

за колючим дротом – у київському ув'язненні, мордовському та уральських концтаборах. Розповідаючи про свого батька, Дмитро Стус писав: «Рільке, Гете, Пастернак, італійські поети-емігранти середини минулого століття, Толстой, Цветаєва, Пушкін, Камю, Кіплінг – ось ті персонажі, яких можна назвати найближчими друзями поета в ув'язненні та на засланні. Водночас із-поміж українських культурних діячів згадати майже нікого, окрім його нечисленних друзів, які – так, як і він, надсило – відстоювали право української культури на існування» [10]. Знання цих біографічних фактів допоможе учням краще усвідомити значення перекладацької діяльності для ув'язненого поета.

Для Стуса поетична спадщина Рільке була надзвичайно близькою, у його високій поезії він відчував паралелі із власним життям. Одну з таких паралелей яскраво увиразнює перекладений українським митцем фрагмент «Еврідіки, Орфея, Гермеса». Зокрема Ольга Калашник відзначає, що Стус не випадково переклав саме той уривок твору, де йдеться про Еврідіку. «У листі до дружини поет тонко натякає на те, що зла, темна сила розлучила їх, відібравши в українського Орфея рідну половину: «Еврідіка – суть поеми Рільке, її головна тема, така близька мені тепер, особливо після нашого не-побачення». А не побачився поет із дружиною тому, що відмовився переходити з нею на чужу мову, як того вимагав наглядач» [2, с. 216]. У таких нелюдських умовах переклад «Орфея, Еврідіки, Гермеса» для Стуса «був не лише перекладацьким випробуванням, а й найніжнішим освідченням, поцілунком, дотиком через несходиму відстань, яку можуть подолати тільки любов і мистецтво» [2, с. 218].

Звернути увагу школярів на яскраво виражений перегук життя перекладача з перекладеним ним твором доцільно також під час поглибленого вивчення балади Р. Кіплінга "If" на засіданні гуртка (цей твір за чинними програмами вивчається в 7 класі, однак його доцільно проаналізувати і з старшокласниками). Школярам можна запропонувати замислитися над тим, чому В. Стус змінив назву вірша Р. Кіплінга «If» («Якщо») на «Синові». Осягнути глибину такого рішення учням допоможе **біографічна довідка** про долю великого захисника української культури. Спираючись на неї, вони відзначать, що цей переклад набуває символічного звучання як глибоко вистраждане послання і до його власного сина, й до всіх тогочасних і майбутніх синів України:

*Коли в юрбі шляхетності не губиш,
а бувши з королями — простоти,
коли ні враг, ні друг, котрого любиш,
нічим тобі не можуть дорікти.*

*Коли ти знаєш цінну щохвилини,
коли від неї геть усе береш,
тоді я певен: ти еси людина
і землю всю своєю назовеш.*

Елементи біографічного аналізу доцільно використати і в процесі вивчення п'єси Б. Брехта "Життя Галілея". Розглядаючи її, варто поставити учням таке запитання: *Як ви думаєте, чому саме цей твір німецького драматурга обрав для перекладу В. Стус?* У ході бесіди важливо увиразнити паралелі і водночас протилежності між життям італійського вченого та українського правозахисника. Обидва були видатними особистостями, погляди яких значною мірою впливали на дух рідного народу, обом довелося опинитися в досить схожих ситуаціях екзистенційного вибору. Однак кожен із них по-своєму вийшов із цих ситуацій. Галілей був змушений зректися своїх поглядів. Багато хто його зречення сприйняв як зраду не лише наукового прогресу, а й тих людей, які повірили у високе світло астрономії. В. Стус до останньої межі залишився вірним своїм поглядам, вселяючи й іншим віру в звільнення від пут тоталітаризму власним прикладом стійкості й мужності.

У своїй статті «Про п'єсу Б. Брехта "Життя Галілея"» В. Стус пише: «Галілей — це великий грішник. Саме — грішник. Але — великий. В тому вирі, який він викликав, йому належить роль, більша за нього: в ньому сконцентровані прогресивні тенденції науки, народних мас, що почали тягити до нового вчення про універсум. Але в часи найбільшого збурення народних мас Галілей починає вагатись». Учням можна запропонувати, спираючись на знання біографії поета, поміркувати над тим, яке особистісне значення для Стуса міг мати образ Галілея.

Контекст біографії перекладача доцільно залучити і під час засідання гуртка на тему «**Пауль Целан і Василь Стус. Зустріч на перехресті культур**» (11 клас). Епіграфом до цього заняття можуть стати слова знаного львівського поета, перекладача, філолога-германіста Т. Гаврилівки: «У Стусових перекладах звучить непомірно впізнаваний голос самого поета-перекладача: що й не дивно, адже разючі паралелі між життям і творчістю Целяна та Стуса годі знехтувати» [1, с. 107].

Цікаву роботу щодо осмислення конкретного перекладацького рішення, пов'язаного з обставинами життя перекладача, можна провести у класі філологічного профілю під час засідання гуртка, на якому розглядатимуться різні варіанти перекладу заключного двовірша з монологу Гамлета наприкінці 1-ї дії. Епіграфом до такого засідання можуть слугувати слова М. Стріхи: «...Іноді про перекладача можуть багато сказати навіть не цілі переклади, а певні ключові фрагменти текстів»

[11, с. 260]. Учням, які вже добре знають текст трагедії, можна запропонувати розглянути переклади Б. Пастернака, П. Куліша, Л. Гребінки, Г. Кочура.

Так, аналізуючи монолог Гамлета в перекладі Г. Кочура, старшокласники розмірковуюватимуть над тим, яке особистісне значення для митця могли мати такі рядки:

*Звнхнувся час наш. Мій талане клятий,
Що я той вивих мушу виправляти!*

Сприйняти ці рядки в контексті біографії перекладача учні зможуть, дізнавшись про тяжкі випробування, які випали на долю Г. Кочура. Ось як про них розповідає О. Куцевол у книжці «Будівничі перекладацьких мостів»:

«Викладацьку й творчу працю перервала війна. Через хворобу (туберкульоз) **Григорія Порфировича не взяли до війська, а евакуювали разом з викладачами інституту на схід.** Проте їхня родина (дружина Ірина Михайлівна Воронович та двоє маленьких дітей) доїхала лише до Полтави, де й пережила роки фашистської окупації, голод, холод та смерть доньки Оксани...

Невдовзі після визволення Полтави, **8 жовтня 1943 р., письменника заарештували.** Приводом до цього стало те, що його дружина підняла скинуту з німецького літака агітаційну листівку. Це було на той час дуже необачно. **Судили подружжя Кочурів 11 березня 1944 р. на закритому засіданні трибуналу військ НКВС як військових злочинців.** В обвинувачувальному висновку стверджувалось, нібито вони «підтримували зв'язки з представниками Центрального проводу ОУН, від яких одержували відповідну літературу й розповсюджували її серед своїх знайомих».

І хоча жодних доказів трибунал не мав, подружжя Кочурів було засуджене до 10 років виправно-трудоих таборів і 5 років позбавлення прав листування. Письменник відбував покарання на шахтах заполярної Інти, а Ірина Михайлівна – у жіночому таборі в Абезі. Незважаючи на суворий концтабірний режим, Григорій Порфирович продовжував працювати: перекладав і складав власні вірші, занотовуючи їх у «захлявні» книжечки» [4, с. 115].

Спираючись на біографічні факти, учні зможуть обґрунтувати символічне значення наведених вище шекспірівських рядків як своєрідного життєвого гасла видатного перекладача, а також висловити передбачення, що саме хотів

сказати Г. Кочур своїм сучасникам цими словами. Учитель може навести думку М. Стрїхи, який підзначив, що в перекладі цього двовірша «український перекладач досягнув абсолютної адекватності до англійського оригіналу. Можливо, Кочурові пощастило тут ще й тому, що в цій репліці виявилось закодоване і його власне кредо» [11, с. 262].

Біографія самого перекладача яскраво відображена і в перекладах Миколи Лукаша, який був борцем за українську культуру, за розвиток рідної мови. Характеризуючи його подвижницьку діяльність, В. Савчин пише: «М. Лукаш творив у непросту й суперечливу добу, коли – всупереч теорії про злиття націй і мов, ідеологічного тиску, цензурних обмежень та вихолощення української мови – спостерігалося нестримне зростання творчих сил, піднесення та усвідомлення значущості української перекладацької творчості. Художній переклад перебирав на себе певною мірою функції оригінальної літератури, забезпечуючи таким чином цілісність літературної полісистеми. Для митців цієї доби художній переклад став важливим, а часто єдиним засобом самовираження, який дозволяв цілеспрямовано добирати твори для перекладу з огляду на а) їхнє культурне чи ідеологічне значення; б) можливість залучення різноманітних мовно-стилістичних ресурсів, на які існували обмеження в оригінальній літературі» [9].

Прагненням М. Лукаша переломити тогочасну культурну ситуацію в Україні можна пояснити його тяжіння до народнописаного стилю, широке використання в перекладах призабутих або рідковживаних на той час українських лексем, фонетичних і фразеологічних багатств української мови, багатих можливостей її синоніміки. Це вчитель може увиразнити під час вивчення творів Сервантеса, Й. Гете, П. Верлена, Г. Аполлінера, Р. Бернса, Г. Лорки та інших авторів. Наприклад, аналізуючи вірш Г. Аполлінера «Міст Мірабо», можна звернути увагу учнів на два цікаві варіанти перекладу поетичного вислову *coule la Seine* (*струмлює Сена, Сена плине*) і наголосити на володінні перекладача синонімічним багатством української мови.

Щоб учні змогли подивитись на переклади М. Лукаша крізь призму біографії перекладача і особливостей його доби, варто запропонувати їм таку **біографічну довідку**, підготовлену за перекладознавчими джерелами [3; 5; 8]:

М. Лукаш увійшов в історію української культури не лише як майстерний перекладач, а й як блискучий лексикограф ХХ сторіччя. Він збирав матеріали до укладання різноманітних словників української мови – тлумачного, фразеологічного, синонімічного, українських прізвищ та словника евфемізмів (емоційно нейтральних слів або виразів, вживаних замість

синонімічних їм слів чи виразів, які видаються мовцями непристойними, грубими, недоречними). Його лексико-фразеологічні знахідки склали цілу картотеку, яку М. Новикова влучно назвала «алмазним фондом української мови» [5]. Цікаво, що до збирання цієї скарбівни, яка стала справою його життя, М. Лукаш долучився ще в шкільні роки. Саме тоді він почав записувати

на окремі картки рідковживані слова, діалектизми і фразеологічні звороти з газет, книг і журналів. Його захоплення науковці схарактеризували як «полювання за словами». Результати цього своєрідного полювання знайшли яскраве відображення у перекладах, здійснених М. Лукашем. А через переклади вони мандрували і продовжують мандрувати до читачів, збагачуючи їх перлами української мови. Особливо цінним є те, що Лукаш збирав ці перли в ті страшні часи для української культури, коли вона зазнавала значних утисків з боку тоталітарної радянської системи, коли владою проводилися ідеологічні та «мовні» зачистки, спрямовані на гальмування розвитку української мови. Саме в цей час Лукаш перекладає так, що «англієць Шекспір у нього стає українським Шекспіром, австрієць Рільке – українським Рільке, іспанець Лорка – українським Лоркою, угорець Мадач – українським Мадачем. Просто під рукою Лукаша вони входили в нашу культуру з усім, що принесли в рідну, але в обладунках, які підготували за тисячі років національна свідомість, мова, історія, культура» [3].

Нині багатотисячна картотека перекладача зберігається в Інституті української мови НАН України, вона потребує ретельного дослідження і видання.

Отже, аналізуючи з учнями переклади Лукаша, вчителів доцільно не лише звернути їхню увагу на лексичне багатство цих текстів, на розширення перекладачем тогочасних кордонів нормативної української мови, а й пояснити, чому він обрав курс на українізацію перекладів, в надмірності якої його неодноразово звинувачували. Зокрема можна навести висновок про особливості праці «Моцарта українського перекладу», якого доходить В. Савчин: «М. Лукаш надавав перевагу творам тих жанрів, стилів, літературних напрямів, які були відсутні чи недостатньо розвинені в українській літературі. Зокрема, перекладач обирає теми, суголосні з тодішньою дійсністю, із виразними, актуальними політичними мотивами, висловлюючи таким чином свою громадянську позицію. З іншого боку, М. Лукаша приваблювали твори, багаті мовно-стилістично, переклад яких,

відповідно, дозволяв би максимальне залучення лексико-стилістичних ресурсів української мови. Кінцевою метою Лукашевих перекладів було довести самодостатність української мови для перекладу творів різних жанрів і стилів та зберегти і збагатити рідну мову засобами перекладу. Цій меті підпорядковано конкретні перекладацькі рішення» [9].

Як бачимо, вивчення твору в контекстах біографії перекладача та часу створення перекладу відкриває нові перспективи в методиці викладання світової літератури, дає учням можливість досягнути ще не звідані грані української перекладної літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Г а в р и л і в Т. Текст між культурами. Перекладознавчі студії / Г а в р и л і в Т. – К. : Критика, 2005. – 200 с.
2. К а л а ш н и к О. Український Р. М. Рільке. «Орфей. Еврідка. Гермес» // Всесвіт. – 2006. – № 7 – 8. – С. 212 – 218.
3. К о в а л ь В. Ласкаво прошу дозволити мені відбути замість хворого ув'язнення // Дніпро. – 1991. – № 11-12. – С. 197 – 204.
4. К у ц е в о л О. Будівничі перекладацьких мостів. Кн. 1 : навч. посіб. / О. К у ц е в о л. – Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2012. – 456 с.
5. Н о в и к о в а М. Микола Лукаш: Міф і антиміф. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=7548>
6. Н о в и к о в а М. «Прекрасен наш союз»: Література – переводчик – життя / М. Н о в и к о в а. – К. : Рад. письменник, 1986. – 224 с.
7. П а в л и ч к о С. Дискурс модернізму в українській літературі. / С. П а в л и ч к о / – К. : Либідь, 1999. – С. 44.
8. С а в ч и н В. Внесок Миколи Лукаша в розвиток української лексикографії. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Um/2008_38.pdf
9. С а в ч и н В. Новаторство Миколи Лукаша в історії українського художнього перекладу. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.16 / В. Р. Савчин; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 20 с. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/4755.html>.
10. С т у с Д. Василь Стус: життя як творчість / Д. Стус. – К. : Факт, 2004. – С. 50.
11. С т р і х а М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / М. Стріха. – К. : Факт – Наш час, 2006. – 344 с.
12. Ч у к о в с к и й К. Высокое искусство. Принципы художественного перевода / К. Чуковский. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – С. 21 – 61.